

УДК 930.1: 303.446.4

Віталій Андреев

СКІФСЬКІ СТУДІЇ ВІКТОРА ПЕТРОВА

Віктор Платонович Петров (Домонтович, Бер) – чільна постать української гуманітарної думки (історик, археолог, філолог та філософ), один з найталановитіших українських прозаїків ХХ ст., що належить до кола неокласиків. Майже все життя, починаючи з 1919 р., не рахуючи вимушеної перерви у 1942–1956 рр., В. Петров присвятив себе Академії наук України. Він був одним із перших науковців Всеукраїнської академії наук, що активно та плідно працював у різних академічних установах.

У роки радянсько-німецької війни Віктор Платонович служив у лавах Червоної армії, був розвідником. У 1945–1949 рр. працював у колах української еміграції в Баварії. Там він став одним з фундаторів Мистецького українського руху (МУР), редактором літературних періодичних видань, викладав у вищих навчальних закладах української еміграції, багато працював науково. У 1950–1956 рр. В. Петров працював науковим співробітником Інституту історії матеріальної культури АН СРСР у Москві, а з грудня 1956 р. і до самої смерті 8 червня 1969 р. – в Інституті археології АН УРСР [1, с. 3-4; 2, с. 165-192].

Перші археологічні дослідження В. Петрова починаються у довоєнні часи і пов'язані з трипільською культурою. Учений виділив та інтерпретував пізньотрипільські пам'ятки так званого Городського типу. У той же час він одним із перших звернув увагу на відкриті видатним українським археологом В. Хвойкою культуру «полів поховань», пізніше відому під назвою зарубинецької і черняхівської. Наприкінці 1930-х рр. він став ініціатором створення колективу дослідників для вивчення цих культур, безпосередньо пов'язаних з проблемою етногенезу слов'ян. За задумом ученого результатом масштабної роботи повинна була стати колективна праця у кількох томах, що мав видати Інститут археології. Матеріали, які були опрацьовані і підготовлені до друку колективом науковців на чолі з В. Петровим, завадила видати війна. Але всі здобутки цієї групи дослідників стали основою виданих у повоєнні роки ряду томів з серії «Материалы и исследования по археологии СССР» [3, с. 6].

До проблем скіфології В. Петров звернувся у 1940-х рр. Історія скіфів опинилася у колі його наукових зацікавлень у зв'язку з дослідженнями українського та слов'янського етногенезу. Скіфський сюжет знайшов відображення як у спеціальних роботах дослідника, так і у відповідних розділах його монографій, присвячених походженню українського народу та слов'ян. Основні положення своєї концепції історії та етногенезу скіфів він виклав у лекції «Походження українського народу» (1947), яка була опублікована лише після смерті вченого у 1992 р. [4]. Надалі дослідник розвинув свої погляди у низці робіт – «Скифская генеалогическая легенда»

[5], «Из этнонимии и топонимии Северного Причерноморья» [6], «Давні слов'яни та їх походження (До проблеми слов'янського етногенезу)» [7], «Скіфи. Мова і етнос» [8], «Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика» [9] та ін. Таким чином, можна стверджувати, що скіфська тематика, не будучи основною, займала помітне місце у науковій творчості В. Петрова.

У першу чергу, звертаючись до проблеми походження скіфів, науковець розглядав питання скіфської мови. Для В. Петрова як мовознавця саме скіфська доба була вихідною, адже в цей час писемні джерела вперше надають матеріал конкретно-історичного змісту – мовні рештки визначені в часі та просторі. Лінгвістичний аналіз в його роботах охоплює категорії назв, що стосуються імен скіфських божеств, племен та гідронімії Скіфії за античними джерелами [8, с. 50-114]. Дослідження науковця побудовані на широкому залученні індоєвропейського мовного матеріалу, що розширює коло етимологічних паралелей для назв скіфської доби і «пориває монополію скіфо-іранських відповідностей», характерну для досліджень попереднього часу [10, с. 20-21].

В. Петров вважав, що сучасна скіфологія пішла хибним шляхом безапеляційно прийнявши іраномовність скіфів. Так, розглядаючи історіографію проблеми, він аналізує дослідження попередників починаючи з К. Мюленгофа і В. Міллера. Учений вважав, що ірано-осетинська концепція Мюленгофа-Міллера, яка виникла ще у другій половині XIX ст., була підтримана наступними поколіннями учених (Ф. Юсті, В. Томашек, І. Маркварт, М. Фасмер, В. Абаєв, Я. Гарматта, Л. Згуста) і набула значення історіографічної норми, а теза про іраномовність скіфів була перетворена у принцип методики. Більшість археологів беззастережно прийняла це положення. Але даний підхід В. Петров вважав хибним, адже «тут не взято до уваги, що йдеться про вивчення решток мови, етнічна приналежність якої невідома». На його думку, вказані дослідники ігнорували цю обставину і розглядали мову давнього населення Наддніпров'я як заздалегідь визначену. Таким чином, «невідоме проголошувалося відомим», а умовне припущення, «яке належало ще довести, перетворювалось в непорушну догму» [8, с. 6-19]. Отже, у скіфології встановлювався своєрідний «паніранізм». Так, відомий радянський учений-іраніст В. Абаєв проголошував: «Все, что не объяснено из иранского, в большинстве вообще не поддается объяснению» [11, с. 37].

Утім, жоден з наступних дослідників не наважувався вказати на хибність, з точки зору В. Петрова, подібної постановки питання. Він же зауважував, що методичний прийом, «заснований на засаді одномовних зближень, пояснювання решток скіфської і сарматської мови за допомогою іранської», явно неприйнятний. Науковець наполягав на тому, що порівняльно-історичний метод вимагає «притягнення всіх тих мов, які входять до складу досліджуваної мовної спільності», а за допомогою одномовних ірано-осетинських аналогій не можна довести, що «скіфи – іранці і що вони прямі історичні предки осетин» [8, с. 6-33].

У своїх роботах учений послідовно доводив, що скіфська мова не є іранською і «тим більше не праосетинською». На його думку, це була самостійна мова, одна зі східної групи індоєвропейських мов, яка виявляє «найближчу спорідненість з мовами суміжних територій, відповідно до свого географічного положення: на Сході – з індоіранськими, на Півночі – з балтійськими і на південному Заході – з фракійською» [9, с. 207-209].

У 1940–1960-ті рр., як і сьогодні, більшість дослідників визнавала іраномовність скіфів і подібні намагання В. Петрова спростувати усталені в історіографії точки зору вимагали від ученого неабиякої наукової сміливості та впевненості у своїй правоті. Адже будь-які спроби окремих дослідників порушити «іранство» скіфів отримували доволі різку відсіч з боку монолітних рядів скіфологів та іраністів. Отже, більшість наукового співтовариства залишалася на старих позиціях і не поділяла поглядів В. Петрова.

Утім, висновки дослідника підтримав український археолог М. Брайчевський. Так, він вказав, посилаючись на дослідження В. Петрова, на те, що усталена в науці точка зору про іраномовність скіфів не підтвердилася і, що скіфи це окремий індоєвропейський народ зі своєю власною мовою, яка має багато спільного з мовами іранців, фракійців, балтів, слов'ян та індоаріїв. Він, слідом за В. Петровим, відзначив, що проголошення скіфів іранцями базувалося на використанні помилкової методики: прийнявши апріорі іранську гіпотезу, дослідники шукали порівняльний матеріал для інтерпретації скіфських глос і ономастичних імен лише у мовах іранської групи [12, с. 22-23].

Таким чином, у вітчизняній скіфології В. Петров став предтечею нових пошуків у мовній архаїці Припонтиди [13, с. 24], поставивши під сумнів постулат іраномовності (іраномовної єдності – *А.В.*) скіфів. В індоєвропейстиці лише згодом дослідники дійшли висновків, близьких до поглядів ученого.

По-новому поглянувши на, здавалося б, вже вирішені у науці проблеми, В. Петров своїми дослідженнями стимулював подальший розвиток скіфології та виникнення нових підходів і теорій. Крім того, досліджуючи етногенез слов'ян і у зв'язку з цим мовно та культурно пов'язуючи скіфів із слов'янами та українцями, В. Петров висловив деякі думки, що певною мірою узгоджуються і з доказами інших учених (лінгвістів та антропологів), про те, що населення України увібрало в себе скіфський субстрат [14, с. 111-120; 15, с. 28-45; 16, с. 3-22; 17, с. 256; 18, с. 78-100].

Безумовно, найбільш важливим і в той же час дискусійним аспектом скіфської проблеми є питання походження скіфів та скіфської культури. У своїх «скіфських студіях» 1940–1960-х рр. В. Петров наполягав на автохтонності скіфського населення території України. Так, він писав: «Вони (скіфи – *А.В.*) етногенетично продукт розвитку попередньої (післятрипільської, передскіфської) епохи, наступний, пізніший етап деформації тубільної людності, як вона сформувалася на Україні в

усатівсько-городському післятрипіллі» [4, с. 47]. Таким чином, учений рішуче обстоював тубільно-українське походження скіфів, щоправда царські скіфи, на його думку, були іранізовані внаслідок тривалого перебування у Передній Азії. Його позиція у даному питанні цілком органічно вписувалася у тогочасні дискусії, щодо походження скіфів між прибічниками двох гіпотез, які умовно можна називати «міграційною» та «автохтонною».

«Автохтонна» або «зрубна»/«волзька» (за Л. Клейном [19]) гіпотеза походження скіфів вперше була висунута фінським археологом А. Тальгренем у 1926 р. [20, с. 223] і розроблена ленінградським ученим М. Артамоновим. У подальшому ця теорія була підтримана московськими скіфологами Б. Граковим, Г. Мелюковою, О. Кривцовою-Граковою та ін. [21] «Автохтоністи» будували свою аргументацію на уявленні про генетичний зв'язок скіфів з носіями зрубної культури доби пізньої бронзи. На їх думку, зрубна культура безпосередньо передувала скіфській. Але, були і певні розбіжності у середовищі «автохтоністів». Так, М. Артамонов вважав предками скіфів племена зрубників, але формування «скіфської тріади», що надала скіфській культурі характерного вигляду, відбувалося, з його точки зору, не на місцевій основі, а під час перебування скіфів у Передній Азії під безпосереднім впливом культури цього регіону [22, с. 7, 34]. На думку ж Б. Гракова, саме зрубна культура, що зазнала значних змін під час переходу від доби бронзи до залізного віку, стала основою суто скіфської культури, формування якої відбулося у «перехідних» пам'ятках чорногорівського і новочеркаського типу [23, с. 66, 93; 24, с. 23].

«Міграційну» концепцію активно відстоювали київські археологи В. Ільїнська, О. Тереножкін та їх послідовники. Відповідно даним Геродота, дослідники пов'язували появу скіфських племен на території Східної Європи з їх просуванням з глибинних районів Азії [25; 26; 27]. На думку О. Тереножкіна, не було жодної наступності, ані етнічної, ані культурної, між населенням Північного Причорномор'я доскіфського та скіфського часу – скіфи прийшли на ці території у VII ст. до н. е. і принесли з собою в основному вже сформовану культуру [25, с. 208]. Отже, тут необхідно відзначити те, що від Геродота і до сучасних дослідників, історична версія появи перших скіфів у Північному Причорномор'ї (їх прихід з Азії під тиском масагетів), традиційно користувалася більшою довірою, принаймні, що стосується одного з можливих компонентів складання причорноморської скіфської культури [28, с. 63].

Проте, незважаючи на всю несумісність, на перший погляд, двох концепцій етногенезу скіфів, у поглядах їх adeptів спостерігаються і певні спільні риси. Адже більшість скіфологів, незалежно від того якої концепції вони дотримуються, вважають, що формування скіфів відбувалося в результаті взаємодії місцевого та прийшлого населення. Отже, розбіжності між «автохтоністами» та «міграціоністами» полягали лише у різній оцінці співвідношення місцевих і прийшлих компонентів у складі скіфського етносу та у визначенні території, з якої почалася міграція зі сходу [29, с. 5].

Через призму автохтонності скіфського населення на території України розглядав В. Петров і скіфську генеалогічну легенду [5; 6; 9, с. 153-159]. Проаналізувавши записані Геродотом дві версії легенди («скіфську» та «еллінську») учений прийшов до висновку, що перша є генеалогічним переказом скіфів-землеробів та волопасів, а друга належала скіфам-кінним лучникам. Його інтерпретація даної легенди, що базувалася на широкому колі писемних (повідомлення Геродота, Діодора Сіцилійського, Валерія Флакка) та археологічних джерел (декоративне мистецтво Північного Причорномор'я), аналізі етнонімів та топонімів Північного Причорномор'я, в цілому знаходилася в рамках традицій тогочасної науки. У радянській літературі 1920–1970-х рр. найбільше розповсюдження отримали господарсько-етнічне та етнічне трактування легенди. Майже всі дослідники, хоча й в різній мірі, і по-різному аргументуючи свої позиції, стверджували тезу про переважання в ній місцевих землеробських елементів над прийшлими кочовими [30].

Сьогодні погляди В. Петрова на проблему походження скіфів виглядають дещо застарілими. Утім, на думку багатьох авторитетних скіфологів, «автохтонна» гіпотеза найбільш логічно поєднує дані археології, письмові свідчення та концепції суміжних наук, не втрачаючи і досі своєї наукової цінності [31, с. 111]. Таким чином, можна сміливо стверджувати, що участь у формуванні скіфського етносу автохтонного компоненту не заперечується більшістю науковців, а отже і у дослідженнях В. Петрова виявляється раціональне зерно.

Учений, доводячи автохтонність скіфського населення, наполягав і на визнанні його етнічної однорідності на всій території Скіфії (Степової та Лісостепої). У зв'язку з цим він намагався спростувати пануючий у тогочасній науковій літературі принцип «господарського» та «етнокультурного» розчленування скіфських племен – протиставлення осілим хліборобським племенам кочових скіфів-скотарів (лісостеп – район хліборобських неіранських племен, степ – племінна зона іраномовних кочових скотарів) [9, с. 162-163]. Проаналізувавши історіографію проблеми, В. Петров підкреслює, що в даному випадку йдеться про «історіографічні стандарти», які «повторюються від праці до праці». Аргументуючи власну точку зору учений посилається на нові, на той час, дані досліджень скіфських курганів у лісостепу біля Борисполя (розкопки В. Ільїнської) і зауважує на тому, що нововідкриті пам'ятки цілком тотожні, за ознаками поховального обряду та матеріальною культурою, степовим курганам Нижнього Подніпров'я. Отже, автор доходить висновку про те, що зональне розчленування скіфської культури є археологічно не обґрунтованим, а тогочасні культури Степу і Лісостепу були єдиними. На його думку «...вершники і вершництво як соціальний прошарок були властиві однаково степовій та лісостеповій Скіфії. Так само кочівництво і хліборобство» [9, с. 163-164]. Утім, тут необхідно відзначити, що насправді кургани поблизу Борисполя сьогодні визначаються скіфознавцями як «степові» у

відповідності до ландшафту, оскільки вздовж Дніпра тягнеться степова смуга майже до широти Києва, де й було розкопано курганну групу, на яку посилається В. Петров. У сучасній скіфології інфільтрація степового вершницького населення у межі лісостепу сумнівів ні у кого не викликає, але ці пам'ятки, що були залишені степовиками, суттєво відрізняються від місцевих за поховальним обрядом [32].

Наступний аргумент дослідника у спростуванні концепції зонально-географічного поділу господарчих систем Лісостепу і Степу – розповідь Геродота про скіфів-землеробів та скіфів-орачів. В. Петров, згідно повідомлення Геродота, вважав, що скіфська степова територія навколо Ольвії у пониззі Дніпра та Бугу була заселена скіфськими землеробськими племенами (геродотові *γεῶργοι* та *αροteres*). Проте, локалізація скіфів-землеробів викликала у дослідників певні труднощі, адже за археологічними даними на вказаних територіях за часів Геродота й дещо раніше численного осілого населення не зафіксовано. Цю розбіжність між даними письмового джерела та археологічними реаліями згодом пояснив В. Абаєв. Він, досліджуючи питання скіфів *γεῶργοι*, переконливо довів, що етимологія даного етноніму походить не з давньогрецької, а з кола іранських мов. На його думку за терміном *γεῶργοι* ховається не грецьке слово зі значенням «землероби», а грецька передача місцевої скіфської назви *gau-varga*. Такий етнонім знаходить точну аналогію у назві іншого скіфського (сакського) племені *hauma-varga*, зафіксованого у давньоперських клинописних текстах. Дослідник запропонував виводити слово *γεῶργοι* з іранської і вважати його огреченим скіфським етнонімом *gauvarga*, який слід перекладати «ті, що розводять худобу» («ті, що розводять» – *varga*, «худоба» – *gau*) [33, с. 129-130] або «ті, що вклоняються (вшановують) худобі» [34, с. 99-100]. Таким чином, В. Абаєв з'ясував як у Геродота з'явилися «скіфи-землероби» поруч із «орачами» – на всі питання грецьких колоністів і самого Геродота до місцевих жителів, як називається це плем'я, вони отримували єдину відповідь: *gauvarga*. У грецькій же передачі це скіфське слово мало перетворитися на *γεῶργοι*. Отже, геродотові *γεῶργοι* є тими ж самими скотарями і жодного відношення до землеробства не мають.

Намагаючись довести власну точку зору та зруйнувати концепцію зонально-географічного поділу господарських систем Лісостепу і Степу, В. Петров пропонував використовувати і етнографічні джерела. Так, на його думку, у даному разі найкраще звертатись до матеріалів Середньої Азії, адже у народів цього регіону довгий час зберігалися пережитки родової організації, що дає можливість зрозуміти окремі повідомлення залишені Геродотом про скіфів. Крім того, учений апелює і до етнографічних досліджень ногайців Північного Причорномор'я [9, с. 165-169]. Дослідник писав: «Говорячи про скіфів, звичайно кажуть про скотарські і землеробські племена. Мовляв, «населення Скіфії поділялось на осіле хліборобське і кочове скотарське». Така концепція могла з'явитись лише через недостатню увагу до етнографічних даних, з яких видно, що у скотарських народів

кровно-родові і господарсько-майнові зв'язки своєрідно схрещувалися (тут В. Петров полемізує із відомим скіфологом І. Яценко – *А.В.*). Господарська діяльність залежала в межах роду від майнового становища глави сім'ї. З цим були пов'язані кочівництво або осілість, пастушество або хліборобство з тим однак, що кровна спорідненість, племінна приналежність, родова взаємозалежність при цьому не порушувалися. Відокремлюються не племена-господарства-зони, а майново-господарські угруповання і соціальні прошарки в середині того ж таки племені» [9, с. 166-167]. Отже, В. Петров вважає, що кочували заможні члени суспільства та всі власники худоби, а ті з членів роду, що не мали достатнього поголів'я худоби, незаможні не кочували і займалися землеробством. Так, на його думку, утворюється протилежність між скотарями і хліборобами, яка була зумовлена не географічними умовами ландшафтних зон, а майновою відмінністю двох господарських груп спільних у родовій або племінній належності. Таким же чином, дослідник вирішував і «господарськоселищну проблему» – зиму скіфи перебували разом (кочовики та хлібороби) на одному місці пристосованому для сталого життя з стадами, а навесні заможна скотарська верхівка відкочовувала з місця зимівлі, переганяючи худобу з місця на місце, восени ж знову кочовики приганяли стада на зимівлю, «де залишалася незаможна безхудобна біднота» [9, с. 168-169]. Такі погляди В. Петрова в жодній мірі не протирічать висновкам сучасних дослідників історії кочових народів Євразії і, зокрема, причорноморських ногайців [35, с. 143-166], а отже й зберігають свою наукову цінність.

Значне розширення археологічної джерельної бази впродовж останніх десятиліть підтвердило тезу В. Петрова про два соціально-господарські масиви у межах Скіфії. Утім, в сучасній скіфології факт зонально-географічного, а разом з тим і етнічного, поділу Скіфії вважається загально визнаним. Дані археології свідчать про традиційну господарську спрямованість Степу на кочове господарство, а Лісостепу на землеробство і виробництво зерна на продаж. Натомість з тезою В. Петрова про етнічну однорідність Скіфії сьогодні наврядчи погодиться більшість дослідників. Населення Лісостепової Скіфії, напевно, було місцевим і продовжувало свій розвиток ще з попередньої епохи [3, с. 8]. Щодо Степової Скіфії, то тут повновладними господарями в VII – IV ст. до н. е. були кочові скіфи, в основі своїй іраномовні.

На думку сучасних скіфологів населення Скіфії етнічно було неоднорідним, а скіфський етнос мав гетерогенний характер, тобто такий, що склався на основі як місцевого компоненту (культури історичних кіммерійців, що сформувалася на основі зрубної культури доби пізньої бронзи), так і прийшлих протоскіфських племен. Процес формування скіфського етносу відбувався в рамках єдиного етносоціального організму, що склався в результаті завоювання протоскіфами/ранніми скіфами кіммерійських племен. Стабільність даної етносоціальної структури, станової за суттю, забезпечувалася наявністю військово-політичної організації, що

була знаряддям володарювання правлячої верхівки скіфського суспільства, яка спиралася на «природних» підданих, над підкореними групами кочового населення [29, с. 79].

Оригінальний підхід В. Петрова до проблеми скіфського етносу, хоча й не знайшов підтримки у науковому співтоваристві (за винятком М. Брайчевського [12, с. 19-30]), але й не був ніким спростованим. Таким чином, певною мірою, дане питання у скіфології залишається відкритим [36, с. 129].

Не витримала випробування часом і теза В. Петрова про існування єдиної скіфської (вершницької) імперії, що простягалась від Альп до Алтаю. Щонайбільше Велика Скіфія, як політичне об'єднання, за часів свого піднесення у V – першій половині IV ст. до н. е. охоплювала межі сучасної Степової та Лісостепової України, Молдови і Добруджі. В той же час кочові народи скіфського культурного вигляду насправді займали величезні, здебільшого степові простори Євразії, від Подунав'я до Монголії та Північного Китаю [36, с. 130-132]. Крім того, за даними сучасної скіфології розвиток скіфської державності мав дискретний характер, адже для стабільного розвитку міцних кочових утворень були необхідні не лише внутрішні, але й зовнішні об'єкти експлуатації. Саме останні відігравали значну роль у кочовиків в наслідок обмежених економічних можливостей екстенсивного скотарства, а також завдяки військовій перевазі над осілими народами. Протягом всієї своєї історії скіфи не гребували такими джерелами доходів як грабівництво та збирання данини з підкореного населення, а також іншими подібними засобами отримання продуктів ремесла та землеробства [37]. Дослідники вважають, що об'єктом експлуатації скіфів кочівників було населення Закавказзя та Передньої Азії (за часів «царства Ашкуза» у VII – першій половині VI ст. до н. е.) та землеробські племена українського Лісостепу часів існування північнопричорноморської Скіфії (VI–IV ст. до н. е.). Крім того, на консолідацію кочового населення Скіфії впливало протистояння номадів та землеробів Лісостепу [29, с. 79].

Загалом можна сказати, що не всі ідеї, в тому числі і в галузі скіфознавства, висловлені В. Петровим були «почуті» сучасниками або витримали перевірку часом. Утім, його роботи відзначаються широтою підходу до етнічної проблематики і розв'язують її на основі ґрунтовного наукового аналізу. Таким чином і сьогодні, і надалі досліднику давньої історії України й, зокрема, історії скіфів не обійтися без наукових праць визначного українського науковця Віктора Платоновича Петрова.

Джерела та література

1. Толочко П. П. Віктор Петров – дослідник українського етногенезу // Петров В. Походження українського народу. – К.: МП «Фенікс», 1992.
2. Блокін С. Довкола таємниці // Петров В. Походження українського народу. – К.: МП «Фенікс», 1992.
3. Толочко П. П. Слово про В.П. Петрова – видатного українського археолога // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Збірник наукових статей присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – Київ-Львів: «РАС», 1997.

4. Петров В. Походження українського народу. – К., МП: «Фенікс», 1992.
5. Петров В.П., Макаревич М.Л. Скифская генеалогическая легенда // Советская археология. – 1963. – №1.
6. Петров В. П. Из этнонимии и топонимии Северного Причерноморья // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1962. – Вып. 4.
7. Петров В. Давні слов'яни та їх походження (До проблеми слов'янського етногенезу) // Укр. іст. журн. – 1963. – № 4.
8. Петров В. Скіфи. Мова і етнос. – К., 1968.
9. Петров В. Етногенез слов'ян. Джерела, стан розвитку і проблематика. – К., 1972.
10. Петраускас О. В. Балто-слов'янські відносини за роботами Віктора Платоновича Петрова // Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Збірник наукових статей присвячений 100-річчю з дня народження Віктора Платоновича Петрова. – Київ-Львів: «РАС», 1997.
11. Абаев В. И. Осетинский язык и фольклор. – М.; Л., 1949. – I.
12. Брайчевський М. Ю. «Русские» названия поргов у Константина Багрянородного // Земли Южной Руси в IX – XIV вв. – К., 1985.
13. Корпусова В. М. В. Петров (Домонтович): етногенетика як свобода самовиявлення // Слово і час. – 2002. – №10.
14. Кухаренко Ю. В. К вопросу о славяно-скифских и славяно-сарматских отношениях // Советская археология. – 1954. – Т. 19.
15. Зализняк А. А. Проблемы славяно-иранских языковых отношений в древнейший период // Вопросы славянского языкознания. – 1962. – Вып. 6.
16. Зализняк А. А. Контакты между славянами и скифосарматскими племенами // Краткие сообщения Института славяноведения. – 1963. – Вып. 28.
17. Алексеев Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. – М., 1973.
18. Седов В.В. Происхождение и ранняя история славян. – М., 1977.
19. Див. Клейн Л. С. Территория и способ погребения кочевых скифских племен по Геродоту и археологическим данным // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – Вып. 2. – Л., 1961. – С. 45-56; Його ж. Происхождение скифов царских по археологическим данным // Советская Археология. – 1963. – № 4. – С. 27-35; Його ж. Легенда Геродота об азиатском происхождении скифов и нартский эпос // Вестник древней истории. – 1975. – № 4. – С. 14-27; Його ж. Проблема «X» // Проблемы скифо-сибирского культурно-исторического единства. – Кемерово, 1979. – С. 18-22; Його ж. Третья гипотеза о происхождении скифов (Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии») // Народы Азии и Африки. – 1980. – № 6. – С. 72-74; Його ж. Индоарии и скифский мир: общие истоки идеологии // Народы Азии и Африки. – 1987. – № 5. – С. 63-82 та ін.
20. Talgren A. M. La Pondide Prescythique après l'introduction des metaux // Eurasia Septentrionalis Antiqua. – Helsinki, 1926. – Vol. II.
21. Див. Артамонов М. И. К вопросу о происхождении скифов // Вестник древней истории. – 1950. – №2. – С. 44-46; Граков Б. Скіфи. – К.: Видавництво АН УРСР, 1947; Граков Б.Н., Мелюкова А.И. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время // Вопросы скифо-сарматской археологии. – М.: Издательство АН СССР, 1954. – С. 39-93; Кривцова-Гракова О. А. Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы // Материалы и исследования по археологии СССР. – Вып. 46. – М., 1955. – С. 155, 161-162; Яценко И.В. Скифия VII-V вв. до н.э. – М., 1959. – С. 17 тощо.
22. Артамонов М.И. Киммерийцы и скифы (от появления на исторической арене до конца IV в. до н. э.). – Л., 1974.
23. Граков Б. Н., Мелюкова А.И. Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время // Вопросы скифо-сарматской археологии. – М.: Издательство АН СССР, 1954.
24. Граков Б. Н. Скифы. – М., 1971.
25. Тереножкин А.И. Киммерийцы. – К.: Наукова думка, 1976.

26. Ильинская В.А. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. – К.: Наукова думка, 1963.
27. Ильинская В.А. Скифия VII–IV до н. е. – К.: Наукова думка, 1983. – 378 с.
28. Алексеев А.Ю. Хронография Европейской Скифии VII–IV веков до н.э. – Санкт-Петербург, Издательство Государственного Эрмитажа, 2003.
29. Мурзин В.Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. – К.: «Наукова думка», 1990.
30. Див.: Варнеке Б.В. Легенди про походження скіфів // Записки Историко-філологічного відділу ВУАН. – 1928. – №76; Семенов-Зуссер С.А. Скіфи-кочовники на території Північного Причорномор'я // Наукові записки Харківського Державного педагогічного інституту. – Т. I. – Харків, 1939. – С. 170; Артамонов М.И. О землевладении и земледельческом празднике у скифов // Ученые записки ЛГУ. Серия исторических наук. – № 95. – Вып. 15. – Л., 1948. – С. 4-5; Граков Б.Н. Скифский Геракл // Краткие сообщения
31. Института истории материальной культуры. – Вып. XXXIV. – М. – Л., 1950. – С. 8-9; Його ж. Скифы. – М., 1971. – С. 21-22; Штителъман Ф. М. Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // Материалы и исследования по археологии СССР. – № 50. – 1956. – С. 266; Болтенко М.Ф. Herodoteanea // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Вып. 3. – Одесса, 1959. – С. 38-55 тощо.
32. Яценко И. В., Раевский Д. С. Некоторые аспекты состояния проблемы (обзорная статья). Круглый стол «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии» // Народы Азии и Африки. – 1980. – № 5.
33. Скорый С. А. Скифы в Днепровской Правобережной Лесостепи (проблема выделения этнокультурного элемента). – К., 2003.
34. Абаев В. И. Выступление на круглом столе «Дискуссионные проблемы отечественной скифологии» // Народы Азии и Африки. – 1980. – № 5.
35. Абаев В.И. Геродотовские Skythai Geōrgoi // Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990.
36. Грибовський В. В. Ногайські орди Північного Причорномор'я у XVIII – на початку XIX ст.: Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2006.
37. Кравченко Н., Павленко Ю. Коментар до праці «Походження українського народу» // Петров В. Походження українського народу. – К.: МП «Фенікс», 1992.
38. Див.: Хазанов А. М. Социальная история скифов. – М.: Наука, 1975; Тереножкін О.І. Класи і класові відносини у Скіфії // Археологія. – 1975. – Вып. 15. – С. 10-11; Мурзин В. Ю. Происхождение скифов: основные этапы формирования скифского этноса. – К.: «Наукова думка», 1990. – С. 79.

Annotation

In 2009 one hundred and fifteen years have passed since V. P. Petrov's birthday and forty years from his death. About this Ukrainian intellectual, who was a person of outstanding erudition and broad range of scientific interests, we can say that he was eminent person of the humanities in XX century. He was known as a historian, an archeologist, a philologist, a philosopher and talented writer from the neoclassic circle (he wrote under assumed surnames Domontovich and Ber). But nowadays he is still unknown not only in western scientific world, but in his native country, too; there is no any generalizing monograph and his many-sided intellectual heritage is forgotten. "Scythian constituent" of Petrov's work is not exception to the rule; it still remains without attention of researchers. This article is devoted to analysis of Petrov's work in field of scythologia.